

eine objektive Analyse der Situation nicht zu beeinflussen; die Anzahl der Schichten gaben wir nur für die Siedlungen an, wo (selbst wenn Störungen vorkommen mögen) die Aufeinanderfolge nicht umgestürzt werden kann. Welche aber die I. und welche die II. Phase der Gräberfelder von Mokrin, Battonya, Nesvady und welche die Entwicklungsrichtung der Frühbronzezeit am Unterlauf des Mureş ist, bleibt dem Urteil jedes einzelnen Archäologen überlassen².

TUDOR SOROCEANU

Wanda Sarnowska, *Kultura unietycka w Polsce*, tom I, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1969, 383 pp. + 162 ilustrații în text; tom II, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1975, 208 pp. + 50 ilustrații în text + Anexe de J. Romanow, pp. 138—141 și B. Miskiewicz, pp. 142—151. Preț 75 + 50 de zloți.

La șase ani distanță unul de altul, au apărut cele două volume ale sintezei „Cultura Aunjetitz în Polonia”, datorată arheologiei poloneze Wanda Sarnowska, actualmente director al Muzeului Arheologic din Wrocław. Lucrarea reprezintă cea mai cuprinzătoare tratare a

² Für die Zusammenstellung der Tabelle von Abb. 1, wie auch für die Erörterung im allgemeinen wurden folgende Artikel oder Bücher verwendet:

M. Dušek, *Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei*, in *Archaeologia Slovaca*. Catalogi 4, Nitra, 1969.

St. Foltiny, *Early Bronze Age Gold Finds from Mokrin and the Banat Region*, in *Mokrin II*, 43 ff.

A. und Gy. Gazdapusztai, *Das bronzezeitliche Gräberfeld von Battonya*, in *Acta Antiqua et Archaeologica*, 12, Szeged, 1968.

M. Girić, *Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba*, Bd. I, in *Dissertationes et Monographiae*, XI, Beograd, 1971.

M. Roska, *Asatás a pécska-szemlaki határban levő Nagy-Sánczon*, in *Dolgozások*, 3, 1912, 1 ff.

M. Roska, *Asatás a perjámosi Sánczhalmon*, in *MKE*, 7, 1913, 81 ff.

temei, privind teritoriul polonez. Pentru a avea de la bun început o imagine limpede, dăm conținutul ambelor volume: I. Introducere (Istoricul cercetărilor), Așezări, Cimitire, Analiza materialului (ceramică, produse din piatră, arme din bronz, unelte, obiecte de podoabă), Situația social-economică, Problema comerțului și a producției, Credințe, Cronologia culturii, concluzii finale, la care se adaugă un catalog al descoperirilor Aunjetitz. II. Epoca bronzului în nord-estul și centrul Poloniei: culturile de la începutul epocii bronzului, bazate pe vânătoare și pescuit (culturile Rzucewo și Niemen, grupul Linin); culturile bazate pe agricultură și creșterea animalelor (Strzyzow, Mierzanowice). Producerea obiectelor de metal în cultura Aunjetitz pe baza analizelor chimice și spectrografice, Populația culturii Aunjetitz pe baza cercetărilor antropologice mai vechi și mai noi (cu anexele lui Romanow și Miskiewicz).

Pe lângă faptul că delimitează aria geografică a subiectului tratat, *Introducerea* la vol. I (pp. 7—11) reprezintă și un istoric al cercetărilor; ne este atrasă atenția asupra unor studii publicate în „Altschlesien“, „Altschlesische Blätter“, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“ și semnate W. Boege, F. Geschwendt, E. Petersen, H. Seger, O. Mertins, precum și asupra cercetării poloneze din perioadele interbelică și postbelică (W. Sarnowska, M. Piaszykowska, S. Kurnatowski, A. Knapowska, M. Kowiański, S. Buratyński, M. Geld), insistându-se asupra activității lui J. Kostrzewski, W. Antoniewicz, K. Jażdżewski, cu diversele lor păreri și cu evoluția acestora.

Analiza propriu-zisă a materialului începe cu *Așezările* (13—18); descoperite în număr mult mai mic în comparație cu cimitirele, cele aproximativ zece așezări mai bine cunoscute ale culturii se grupează îndeosebi la sud de Wrocław, între doi afluenți ai Oderului, Bystrzca și Oława.

Cimitirele (19—35) oferă o mult mai mare cantitate de material și posibilități mult mai ample pentru cercetare. Autoarea împarte necropolele în două mari grupe: cea de sud și cea de nord, divizare corespunzând culturii Aunjetitz propriu-zise și, respectiv, grupelor culturale Iwno și Grobia Smiardowo. La începutul capitoului sînt trecute pe scurt în revistă problemele riturilor și ritualurilor de înmormîntare, a formei și a conținutului mormîntului. În cadrul grupei de sud există trei categorii de înmormîntări. Prima e reprezentată de mormintele plane cu schelete chircite, care se împarte la rîndul ei în alte trei subgrupe: a. protejate cu un strat subțire de piatră; b. protejate cu lemn; c. cu casetă de piatră. Cea de-a doua categorie înglobează mormintele plane de incinerare (Mokronos Górny, Wrocław — Oporów, Gola Górowska), iar a treia și ultima, pe cea a tumulilor (Szczepankowice, Guzów, Gola Górowska, Kromolin, Krzelów, Kotla, Nowy Zagór). Dintre aceste monumente se detașează cimitirul tumular de la Szczepankowice, care prin caracteristicile sale de construcție denotă existența unei diferențieri sociale, la triburile din Polonia Mare fiind în general mai accentuată decît la cele din Silezia. Mai notăm că înmormîntările tumulare aparțin perioadei de înflorire a culturii Aunjetitz. Grupa de nord reprezintă înmormîntările care compuneau mai înainte grupele culturale Iwno și Grobia Smiardowo; specifice le sînt mormintele plane, de inhumatie, protejate cu pietre, care prin construcția lor prezintă similitudini accentuate cu a celor din Silezia și Polonia Mare.

Capitolul următor are ca temă *Depozitele* (36—42), a căror tratare e împărțită de asemenea în două: de sud și de nord. În cadrul primeia din aceste grupe (Silezia și Polonia Mare) au fost descoperite 38 de depozite, cele mai multe fiind concentrate în Silezia de jos. (Głogów, Pilszcz, Wyszkowice, Wrocław-Pilczyce, Kumiałtowice, Węgling), zonă care este, după cum se exprimă autoarea, centrul colonizării Aunjetitz din Silezia. Din punct de vedere al conținutului, cele mai numeroase categorii sînt brășările, securile, șiragurile de mărgele. Tezaurile grupei de nord sînt remarcabile ca bogăție (Wąsosz, Wojcieszyn), unele dintre ele fiind îngropate în oale, ceea ce conferă certitudine în atribuirea culturală. La acesta se adaugă faptul că piesele conținute sînt comune întregului teritoriu de vest al Poloniei, lucru care uniformizează sensibil din punct de vedere cultural zona amintită. Cele mai multe analogii pentru depozite se găsesc în Boemia, Moravia, Saxonia, Thuringia.

Cel mai întins capitol este *Analiza materialului* (43—106), care cuprinde cîte un scurt studiu sintetic pentru fiecare din principalele categorii.

Ceramica (43—59) conține prezentarea tipurilor de vase (oale, străchini, castroane etc.), cea mai mare parte provenind din cimitirele de pe teritoriul Sileziei, datorită faptului că din Polonia Mare se cunosc pînă în prezent, după mărturia autoarei, doar 22 de vase întregi (Łęki Małe). Lucrate în general îngrijit, formele ceramice timpurii amintesc cîteodată pe cele Glockenbecher, considerate de Sarnowska ca premergătoare. În cadrul grupului de sud se disting tipurile Marszowice și Lubusz reprezentînd fazele I și, respectiv, III ale culturii în vestul Poloniei. Grupul de nord (culturile Iwno și Grobia Smiardowo) este integrat de către autoare și prin ceramică culturii Aunjetitz, ceea ce uneori poate părea forțat.

Un scurt capitol intermediar are ca temă *Produsele de piatră* (59—63). Puține la număr (ele au fost descoperite în Silezia doar în nouă stațiuni), aceste obiecte le continuă ca material, categorii și tehnică, pe cele de la sfîrșitul neoliticului și din perioada de tranziție spre bronz. În acest context e aprobată și susținută cu argumente opinia lui Kostrzewski, conform căreia principalele tipuri de piese confecționate din piatră derivă din produsele similare ale culturilor Glockenbecher și a ceramicii șnurate, opinie justificată mai ales de situația grupului de nord, unde fondul eneolitic e mult mai puternic și mai persistent.

Studierea bronzurilor (63—106) conține mai întîi analiza armelor și uneltelor (securi și dălți, topoare cu două brațe, ciocan cu ceafa semisferică, pumnale cu mîner plin și *Stabdolche*). Pentru acestea două din urmă (11 și, respectiv, 4 tipuri) autoarea a realizat și hărți de răspîndire, foarte utile, fără a fi însă prea grăitoare pentru penetrația tipurilor în aria Aunjetitz din Polonia. În continuare se discută locul podoabelor în cultura Aunjetitz, adăugîndu-le la cele de bronz și pe cele din pastă sticloasă și ambră (îndeosebi șiraguri și amulete).

După ce a parcurs categoriile de material, autoarea face un scurt excurs privind *Situația economică și socială* (107—111), trăgînd concluzia că, în mare, situația este asemănătoare cu cea de la sfîrșitul neoliticului. Economia era bazată pe agricultură și creșterea animalelor, observîndu-se deosebiri în nivelul de trai, precum și o primă diferențiere socială.

Problemele comerțului și producției (112—116) sintetizează chestiunile privitoare la importurile de pe teritoriul Cehoslovaciei (securile de tip Aunjetitz, forme timpurii de

pumnale triunghiulare), al Saxoniei, Thuringiei și Mecklenburg-ului (coloane cu capetele răsu-cite, unele tipuri de pumnale, brățări, ace), din regiunea danubiană (brățări ovale) din Elve-ția și Irlanda (unele tipuri de securi și pumnale), precum și din Ungaria și Irlanda (produse de aur). Autoarea susține și în acest caz părerea lui Kostrzewski, conform căreia în centrul Poloniei Mari există o producție locală a pieselor de metal, bazată pe importul de ma-terii prime.

Un scurt capitol este rezervat credințelor (117—118), considerînd că unele obiecte vor fi fost utilizate în cadrul practicilor religioase. *Cronologia și concluziile finale* (119—125) nu aduc multe elemente noi. Luînd încă o dată ca bază cultura ceramicii șnurate și pe cea de tip Glockenbecher, autoarea propune o împărțire cronologică în trei faze: una timpurie (1900—1700), una mijlocie (1700—1550) și una tîrzie (1550—1450) cu descrierea elementelor caracteristice fiecărui compartiment.

Partea cea mai importantă rămîne, după părerea noastră, catalogul celor aproape 400 de localități și puncte cu descoperiri Aunjetitz din Polonia (127—353). Pe lângă înregistra-rea amănunțită a condițiilor de găsim, a bibliografiei etc., este publicată o cantitate imensă de material, care constituie, de fapt, baza argumentării din carte și îndeosebi din volumul I. Foarte utile pentru întrebuițarea cărții și pentru verificarea afirmațiilor sînt anexele — tabele la hărți (354—375). Rezumatele în englezește (376—383) încheie primul volum al „Culturii Aunjetitz în Polonia”.

Volumul al II-lea debutează, surprinzător oarecum, cu harta descoperirilor Aunjetitz din Polonia (fig. 1), care, dacă nu ar fi intervenit șase descoperiri noi, ar fi trebuit să corespundă catalogului din vol. I. De aceea a fost necesară relaurea înșiruirii numelor de localități (7—12), ceea ce, fără să aducă prejudicii serioase, crează o oarecare confuzie.

Pentru a avea o imagine de ansamblu a locului culturii Aunjetitz, W. S. dedică o bună parte din al II-lea volum (13—77) primei epoci a bronzului în Polonia centrală și nord-estică. Ea o împarte astfel în două grupe principale: A. Cu economie bazată pe vînă-toare și pescuit; B. Cu economie bazată pe agricultură și creșterea animalelor. Din prima fac parte culturile Rzucewo și Strzyżów. Cea dintîi și-a luat numele după satul din districtul Puck, unde se află o așezare cercetată de Kostrzewski. În cele două grupe ale culturii, una de est (în jurul golfului Gdańsk și o parte a cursului Wistulei) și una de vest (Sambia și golful Zalew Kuroński) au fost descoperite așezări și morminte cu un bogat inventar, mai ales ceramic. Armele și unelte sînt confecționate din piatră, silex și os, fiind discutate apar-te existența ambrei și a căilor ei de comercializare. Tot din grupa cu economie bazată pe vînătoare și pescuit fac parte cultura Niemen și grupul Linin (31—39), care au inventar de multe ori asemănător cu cele din Glockenbecherkultur.

Cultura Strzyżów (41—51), denumită astfel după așezarea din districtul Hrubieszów, are ca loc de baștină terasele văii Bugului (Polonia). Îi sînt caracteristice mormintele plane, cu inventare relativ bogate (ceramică, unelte și arme din silex), fiind de fapt o cultură de tranziție spre epoca bronzului. Cultura Mierzanowice (fosta cultură Tomaszów) a fost cercetată îndeosebi de către K. Salewicz și J. Machnik. Tipice pentru cultură sînt bordeiele de diferite adîncimi, iar ca piese, amuletele de os și inelele de tîmplă. Sînt menționate, deși par

uneori cam forțate, legăturile cu culturile Nagyrév, Hatvan și Mureș, iar ca puncte de fixare cronologică, importul de mărgelile de faianță.

Un capitol foarte important, reluând studiul fenomenului Aunjetitz, este *Producerea obiectelor de metal în cultura Aunjetitz pe baza analizelor chimice și spectrografice* (78—112). Sînt stabilite patru grupe, însemnate pentru analogiile pe care le pot oferi și altor zone: I. Produse de cupru, fără staniu; II. Produse de cupru cu un procent mic de staniu (pînă la 3%); III. Produse de cupru cu o considerabilă cantitate de argint, arsen și antimoniu; IV. Produse de cupru cu substanțială proporție de staniu. Problemele puse de autoare se reduc la: 1. Definirea originii materiei prime; 2. Relația dintre forma obiectului și compoziția lui. *Populația culturii Aunjetitz pe baza rezultatelor antropologice* (113—134) și concluziile finale (135—137) încheie cartea propriu-zisă. Cele două anexe: Jerzy Romanow (138—142) și Brunon Miskiewicz (142—151) constau din publicarea cimitirului de tip Aunjetitz de la Stry Zamke și din valorificarea lui antropologică.

Rezumatele (152—160), lista bibliografică (161—176) și index-urile constituie ultimele părți — extrem de utile — ale lucrării.

Cartea Wandei Sarnowska reprezintă o contribuție de seamă la cunoașterea epocii timpurii a bronzului, cantitatea substanțială de material publicat constituind unul din punctele de rezistență ale celor două volume. Acest lucru este accentuat și de apariția în limba polonă a cărții, și de rezumatele restrînse în limba engleză. Cititorul se orientează destul de greu și în ilustrație, dat fiind faptul că traducerea textului acesteia lipsește cu desăvîrșire. Din punct de vedere al prelucrării materialului cu ajutorul elementului grafic, ar fi fost de dorit cîteva planșe, cel puțin pentru ceramică, cu forme și ornamente comune întregii arii Aunjetitz, pentru ca cititorul care nu s-a ocupat direct cu problemele să-și poată da mai ușor seama de proporția de material general valabil în cadrul fiecărei grupe locale. În același timp, nu ar fi fost neavenită o separare pe faze a materialului, atît pe planșe deosebite, cît și pe una sintetică, care să ilustreze evoluția și, eventual, continuitatea unor fenomene. Un capitol care trebuia însă neapărat introdus se referă la analiza ornamentelor culturii. Oricît de puțin numeroase sau aparent ne semnificative ar fi fost considerate decorațiile vaselor, era necesar să fie puse sub ochiul cercetătorului ca o categorie aparte. Lista bibliografică ar fi putut fi în același timp și una a abrevierilor, ceea ce ar fi economisit un spațiu tipografic substanțial. În paranteză fie spus, ne-a făcut o deosebită plăcere ca în această impresionantă înșiruire de titluri să găsim numele savantului român Mircea Eliade, cu al său *Tratat de istorie a religiilor*, tradus și în limba polonă încă din 1966. Cele trei index-uri (pe autori, pe localități și pe noțiuni) îmbunătățesc posibilitatea de consultare rapidă și eficientă a unei cărți pe care o dorim cît mai curînd prezentată integral într-o limbă de circulație mondială.

TUDOR SOROCEANU